
MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET ÉS HISTORIOGRÁFIA

„A fehér ember sírja”

1924. április 23., Wembley. Az V. György király által megnyitott brit birodalmi kiállítás – amelyen szinte a birodalom egésze képviseltette magát – a gazdasági nehézségekkel küzdő birodalom egységét, erejét kívánta szimbolizálni. Két év alatt 26 millió látogatót vonzott, többet mint bármely másik birodalmi kiállítás. A szerző, *Daniel Mark Stephen*¹ tanulmányában Nyugat-Afrika szerepét vizsgálta ezen a nagyszabású kiállításon. Képet adott a kiállítás megszervezéséről, felépítéséről, céljairól és következményeiről.

A wembley-i kiállítás elsődleges céljai között szerepelt a gazdaság, a kereskedelem élénkítése, emellett lehetővé tette, hogy a birodalom keretében élő különböző kultúrák jobban megismerjék egymást. Az *Owen Williams* által tervezett kiállítási tér központi elemét a 120 ezer embert befogadó *Empire Stadium* jelentette, melyet vásártér, illetve mérnöki, ipari, művészeti „paloták” vettek körül, ahol a kiállított tárgyakat elhelyezték.

A nyugat-afrikai pavilonban (más néven „walled city”) kiállított tárgyak a térség etnikai, nyelvi, vallási sokféleségét reprezentálták, amivel a kiállítás rendezői arra utaltak, hogy az egyetlen kohéziós erő Nyugat-Afrikában a gyarmatosító politika. A pavilonnak autentikus légkört biztosítottak az Afrikából hozott tárgyak, mint például a tradicionális ruhák, favésések, melyek egyúttal bizonyították az afrikai emberek – az európaiak szerint hiányzó – művészi képességeit. Különösen nagy hatású volt egy fából készült kapu, amely mintegy száz, szabad kézzel készített faragást tartalmazott, ez vált a kiállítás egyik legtöbbet fényképezett látványosságává.

A szerző érdekes párhuzamra hívta fel a figyelmet a nyugat-afrikai „walled city” szerkezete és India gyarmatosítása között. A nyugat-afrikai pavilonnak ugyanis Kano, a Sokotói Kalifátus székhelye szolgált mintául. Kano

1. Daniel Mark Stephen a Colorado State University oktatója. Már 2005-ben doktori disszertációjában az 1924–25-ös brit birodalmi kiállítás történetét és annak nyugat-afrikai vonatkozását kutatta (*Yoking West Africa to the Chariot of Progress: The Gold Coast, Nigeria, and Sierra Leone at the British Empire Exhibition, 1924–25*). A *Journal of British Studies*-ban megjelent tanulmánya egy készülő könyv része, melyben a szerző megkísérli bemutatni a birodalmi kultúrát az 1924–25-ös brit birodalmi kiállításon és a gyarmatoknak erre adott válaszát.

pedig a világosabb bőrű, egyistenhívő fulanik lakóhelye volt, akik a britek előtt már egyfajta civilizációs haladást valósítottak meg Nyugat-Afrikában, és ezzel a térségben a többi, „sötétebb bőrű politeista” felett álltak. Ezt a folyamatot a szerző a britek indiai térhódításával hasonlította össze.

A szerző tanulmányában rövid áttekintést adott az európai emberek tudatában élő Afrika-kép átalakulásáról. Ebben az időszakban ugyanis pozitív irányba változott az afrikai lakosok megítélése Angliában, háttérbe szorultak az olyan korábbi sztereotípiák, melyek az afrikai törzseket a kannibalizmussal és a barbársággal jellemezték. A problémával kapcsolatban vizsgálta J. C. Maxwell a bennszülött törzsek közötti faji és kulturális sajátosságokon alapuló hierarchiáról szóló nézeteit is, melyek a kiállítással kapcsolatban kiadott *Native Races of the Empire* c. kötetben jelentek meg.

A Nyugat-Afrika kép alakulását leginkább talán a Guggisberg házaspár esete szemléltette, a nők jogaiért harcoló *Decima* és férje, *Gordon Guggisberg*, aki Aranypart kormányzója volt. *Gordon Guggisberg* a két világháború között a gyarmati hivatalnokok egy új típusát jelenítette meg: nem a felsőosztályból származott, és szakított a gyarmati ügyintézés férfi túlsúlyával, ugyanis a felesége is fontos szerepet játszott Aranypart igazgatásában, bár vele kevésbé foglalkoztak a történészek. Az első világháború előtt a Guggisberg házaspár egy utazáson vett részt Nigérián keresztül, melynek élményeiből született a *We Two in West Africa* című összefoglalásuk. Ebben kezdetben sötét képet festettek Nyugat-Afrikáról, ahol az „irodalom gyakorlatilag nem létezik, a művészet a legkezdetlegesebb, a történelem a legmegbízhatatlanabb fajta”, ugyanakkor elismerték, hogy mégis egyfajta – a Guineai-öböl felől terjedő – civilizációs fejlődés figyelhető meg, ami majd „nagyszerű jövőt biztosít a térségnek”. A kiállítás is azt a fordulatot igyekezett szimbolizálni, ahogy az Afrikával kapcsolatos Guggisberg-féle kezdeti „primitív” kép átformálódik, és egy – a gyarmati hatalom által biztosított – pozitív jövőkép lehetősége mutatkozik meg.

A szerző részletesen tanulmányozta a kiállításról szóló korabeli sajtóanyagot, többek között a *West Africa*, a *Nigerian Pioneer* és a *Sierra Leone Weekly News* cikkeit, melyek azon optimista nézetüket fejezték ki, hogy a kiállítás a fejlődés kezdetét jelenti, és az elkövetkezendő időszak egy új éra kezdete lesz Nyugat-Afrika számára.

A sajtó beszámolt a Londonba érkező afrikaiak mindennapi életéről. A szervezők igyekeztek biztosítani a vendégek kényelmét, különös figyelmet fordítottak az eltérő étkezési szokásokból és éghajlati viszonyokból adódó nehézségekre. Kirándulásokat, mozi látogatásokat szerveztek számukra, melyeken gyakran a sajtó munkatársai is részt vettek, és tudósították az ol-

vasókat. Nagy érdeklődést mutatott a sajtó a kiállításra érkező afrikai nők történetei, illetve az afrikai nők társadalomban betöltött szerepének bemutatása iránt.

A nyugat-afrikai újságok számára a kiállítás lehetőséget nyújtott az anyaország és a gyarmatok közötti kapcsolat elmélyítésére. Pozitív hangvételű cikkekből tudósították olvasóikat arról, hogy a kiállításra látogatókat mennyire lenyűgözi a nyugat-afrikaiak szép angoltudása.

Az 1924–25-ös kiállítás nemcsak a korábbi, hanem a későbbi brit kiállításokat is felülmúlta nagyságban, népszerűségben. Csak a *The Times*-ban 1923 és 1925 között több mint kétezer cikk jelent meg a rendezvényről. Az áruházak gyarmati termékeket árultak, a színházak birodalmi témájú műveket játszottak, a koncerttermek műsorára pedig a nyugat-afrikai zeneszerző, *Samuel Coleridge-Taylor* alkotásai is felkerültek.

Nagy hangsúlyt fektettek a szervezők a kiállítás reklámozására, 1923 végére több mint 500 ezer plakát került fel buszokra, középületekre, gyárakra, városi épületekre. Ráadásul a nyugat-afrikai pavilon közel feküdt a központi stadionhoz, így a különféle sportesemények tovább növelték a nyugat-afrikai „walled city” népszerűségét. Wembley-ben a nyugat-afrikai volt a negyedik legnagyobb pavilon, melynek monumentális szerkezete is a térség fejlődését reprezentálta.

A szabadtéri műhelyek voltak a legnépszerűbbek a pavilonban, ahol bemutatták a térség tradicionális kézműves mesterségeit (szövés, fafaragás, fazekasság). A látogatók közelről figyelhették meg, hogyan használják az afrikaiak a hagyományos szövőszéket, az aranyművesek hogyan készítenek ékszereket, az afrikai munkások pedig hogyan keresnek gyémántot a kavicsek között.

Az európaiak szemszögéből a kiállítás felvetett egy központi problémát – mellyel a szerző is részletesen foglalkozott, és tanulmányának címéül választott –, a higiénia és a fertőzések kérdését, ami miatt Nyugat-Afrikát „a fehér ember sírja” kifejezéssel illették. Eredetileg ezt a kifejezést a britek Sierra Leone-vel kapcsolatban használták, és arra vonatkozott, hogy az európai kereskedőknek, misszionáriusoknak milyen nehézségekkel kell szembenézniük Nyugat-Afrikában, ahol a malária, sárgaláz és pestis állandó veszélyt jelentett számukra. A XIX. században azonban már egységesen az egész térséget a fehér ember sírjaként jellemezték. A kifejezés továbbélése a szerző szerint annak szimbóluma, hogy Európa és Nyugat-Afrika kapcsolatát továbbra is alapvetően meghatározta az európaiak intoleranciája a térség biológiai környezetét illetően. Ezzel szállt szembe *J. B. Danquah*, egy Londonban élő, de Aranypartról származó egyetemista, aki szerint „Aranypart

sokkal kevésbé a fehér ember sírja, mint a londoni novemberi köd a feketék koporsója”. A brit kormány mindenkit igyekezett arról biztosítani, hogy a közegészségügy és a gyógyszerek területén elért haladás most már lehetővé teszi az európaiak számára, hogy nyugodtan élhessenek Nyugat-Afrikában. Ezt hivatott bizonyítani Edward herceg utazása Nyugat-Afrikába 1925-ben, mely nagy médiafigyelmet kapott. Ezeket a kísérleteket azonban aláasta a *White Cargo: a Play of the Primitive* c. színházi darab, amely az 1920-as évek legnagyobb broadway-i kasszasikere lett, de amely ismét Afrika erkölcsi romlottságára terelte a figyelmet, ami megfertőzi az európaiakat is.

Wembley felszínre hozta a korábbi konfliktusokat a gyarmati hivatalnokok és a nyugat-afrikaiak közötti, amelynek gyökerei messzire nyúlnak vissza. A szerző ennek bizonyítására egy kis csoportot, az angol műveltséget szerzett afrikaiakat hozta fel példaként, akik a kultúrák keveredését jelenítették meg. Ők angolul beszéltek, angol nyelvű könyveket olvastak, a gyerekeik angol egyetemeken tanultak, a XIX. században a gyarmati igazgatásban töltöttek be hivatali pozíciókat, és jó kapcsolatot ápoltak a brit hivatalnokokkal, kereskedőkkel. A századforduló viszont változást hozott, egyre inkább kiszorultak a gyarmati politikai életből, egyre inkább fenyegette őket agresszív brit gyarmatosító politika és a növekvő rasszizmus. Az 1920-as *National Congress of British West Africa*-n több politikai jogot és a diszkrimináció megszüntetését követelték a gyarmati szolgálatban. Többségük támogatta a kiállítást, abban bízva, hogy ez tiszteletet ébreszt majd az afrikaiak iránt, illetve elősegíti a térség kereskedelmét.

1924–25-ben vita alakult ki a brit hivatalnokok és az angol műveltségű afrikaiak között, mert néhányuk szerette volna, ha az anyaország pénzzel támogatja a Londonba utazó afrikaiakat. Komoly feszültséget jelentett az afrikaiak elszállásolása Londonban, mert volt olyan hotel, amelyik a „*No colour here*” szabályt alkalmazta. Még a *The Times* is foglalkozott ezzel a problémával.

Az egyre mélyülő ellentétekről az újságok is folyamatosan tudósítottak. A *West Africa* például arról írt, hogy az európai hivatalnokok a „majom” kifejezést használták az afrikaiakkal kapcsolatban. Nyugat-Afrikában arról értesültek a helyiek, hogy a kiállítás rendezői képtelenek garantálni a gyarmati – főleg afrikai – látogatók számára az udvarias fogadtatást. A *Daily Mail*-ben pedig egy karikatúra jelent meg, mely az afrikaiakat alacsonyabb szinten álló, „elnőiesedett” gyarmati lakóknak festette le.

Végül a szerző a kiállítás és az antikolonializmus közötti lehetséges összefüggéseket vette vizsgálat alá. 1924-ben az *Union of Students of African Descent* (USAD) nevű szervezet – bár politikamentesnek vallotta magát –

sikeres tiltakozást indított a gyarmati igazgatás ellen, illetve találkozókát szervezett, ahol Nyugat-Afrika jövőjét vitatták meg. A szervezet alelnöke Edward hercegnek, J. H. Thomas gyarmatügyi miniszternek, a nyugat-afrikai sajtónak és a *Sunday Express*-nek küldött petícióban tiltakozott a gúnyolódó cikkek és fényképek ellen. Formálódott egy új csoport is, melynek fő képviselői Danquah és Solanke voltak, akik egyre inkább a nacionalizmus és a garveyizmus² felé fordultak. Ez az új csoport leginkább azt sürgette, hogy érjen véget már az az idő, amikor „az afrikaiakat műtárgyként lehet kiállítani”.

Itt röviden Solanke pályafutásának főbb állomásait is megemlíttette a szerző. Ő volt az 1920-30-as évek legfőbb antikolonista aktivistája, tizenkét társával együtt megalapította a *Nigerian Progress Union*-t, amely a nigériai diákokat tömörítette. 1925-ben létrehozta a *West African Student Union* (WASU) nevű szervezetet, ami függetlenebb politikai és kulturális bázist biztosított a nyugat-afrikai diákoknak.

A szerző tanulmánya végén ismét kiemelte, hogy a kiállítás a gyarmati kultúra, a mindennapi élet bemutatása mellett a nyugat-afrikai beruházásokat és kereskedelmet kívánta fellendíteni. Különösen aktuálissá tette ezt az 1920-as években a nyugat-afrikai brit gyarmatok esetében megfigyelhető gazdasági, kereskedelmi recesszió. 1924 végére ráadásul világossá vált, hogy a kiállítás bevétele nem fedezi a ráfordított költségeket, ezért a hiány pótlására egy évvel meghosszabbították a rendezvényt. Bár voltak, akik visszautasították a részvételt a második évre (pl. India), de a nyugat-afrikai pavilon fennmaradt. A szervezők 1925-ben – okulva az előző év tanulságaiból – még jobban ügyeltek az afrikaiakra, így például a műhelyeket zárt helyiségekbe helyezték és gondoskodtak a sajtó kizárásáról.

Összegzőként a szerző arra a megállapításra jutott, hogy Wembley az ellentmondások kiállítása volt. Bár egy „egyesült birodalom” jelképévé kívánták tenni a szervezők, de a Nyugat-Afrikával kapcsolatos tapasztalatok azt sugallták, hogy ez a cél végső soron nem valósult meg. A kiállítással kapcsolatban a nők szerepének növekedése a „birodalom feminizációját” tükrözte az 1920-as években, illetve átvitt értelemben azt, hogy a XIX. századi hódítás eszméjét felváltotta a birodalmi fejlődés és erősödés gondolata. Bár a nők növekvő részvétele a birodalmi feladatokban segített a nemek közötti határok átalakításában, mégis kevés sikert ért el a birodalmi feladatok „férfias karakterének” megingatásában, amely továbbra is a nők alárendeltségén alapult.

2. A kifejezés a Jamaicában született Marcus Garvey nevéhez fűződik, aki az 1910-es években a „faji öntudatra” és egy „nigériai fekete birodalom” megteremtésére vonatkozó eszméivel a pánafrikai mozgalom egyik megalapítója volt.

Az 1924–25-ös brit birodalmi kiállítás a „fehér faj felsőbbrendűségét” és a férfias erőt sugározta a birodalmi egység érdekében, de ezek az eszmék ellentétes folyamatokat indítottak el Nyugat-Afrikában, amely hozzájárult a birodalom végső felbomlásához. Mindez később az 1945-ben Manchesterben megrendezett V. pánafrikai kongresszusban és az 1950-es évek függetlenségi mozgálmaiban csúcsosodott ki.

Daniel Mark Stephen: „The White Man’s Grave”: British West Africa and the British Empire Exhibition of 1924–1925. („A fehér ember sírja”: Brit Nyugat-Afrika és a Brit Birodalom Kiállítása, 1924–1925) *Journal of British Studies* 48 (January 2009), 102–128.

Fürj Orsolya